

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

УДК 341:341.1/.8:341.3:341.4

DOI <https://doi.org/10.32782/klj-2025-8.08>

ПРОБЛЕМИ ПРАВОВОГО СТАТУСУ НЕКОМБАТАНТІВ ТА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЗА ЇХ УЧАСТЬ У ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТАХ

Шкарупа Дарина Андріївна,

студентка III курсу 1-ї групи ОС «Бакалавр»

спеціальності 081 «Право»

кафедри правознавства

Приватного вищого навчального закладу «Фінансово-правовий коледж»

ORCID ID: 0009-0006-7827-4935

Малімон Ганна Василівна,

доктор філософії в галузі права,

викладач кафедри загальноюридичних дисциплін

Приватного вищого навчального закладу «Фінансово-правовий коледж»

ORCID ID: 0000-0002-3296-9567

У статті досліджено проблемні аспекти правового статусу некомбатантів у міжнародних та неміжнародних збройних конфліктах, а також питання міжнародно-правової відповідальності держав за їх участь у воєнних діях. Проаналізовано нормативне закріплення статусу некомбатантів у міжнародному гуманітарному праві, першочергово крізь призму положень Женевських конвенцій та Додаткових протоколів до них.

Установлено, що в сучасних умовах гібридних та асиметричних воєн відбувається суттєве розмивання межі між видами некомбатантів, ненадійно закріплених або незакріплених законодавчо, що ускладнює правозастосування та створює ризики зловживань із боку держав, що є сторонами конфліктів. Особливу увагу приділено окремим групам некомбатантів, зокрема особам, які залучаються до конфлікту опосередковано, у тому числі через діяльність приватних військових і охоронних компаній, найманців.

Кларифіковано підходи до визначення міжнародної відповідальності держави за дії некомбатантів, зокрема у випадках їх вербування, фінансування, підготовки або використання для досягнення військових і політичних цілей. Наголошено, що формальне заперечення державою контролю над такими особами не завжди звільняє її від відповідальності, якщо наявні ознаки фактичного чи іншого контролю. Розглянуто питання щодо атрибуції дій некомбатантів державі та стандартів доказування міжнародними органами правосуддя у справах, пов'язаних із порушеннями міжнародного гуманітарного права.

Наголошено на необхідності подальшої кодифікації норм щодо статусу некомбатантів, удосконалення міжнародних контрольних механізмів та посилення захисту цивільного населення у збройних конфліктах. Запропоновано напрями вдосконалення міжнародно-правового регулювання з метою забезпечення балансу між воєнною необхідністю та гуманітарними принципами.

Ключові слова: некомбатанти, найманці, міжнародне гуманітарне право, збройний конфлікт, відповідальність держави.

Shkarupa Daryna, Malimon Hanna. Problems of the legal status of non-combatants and state responsibility for their participation in armed conflicts

The article examines problematic aspects of the legal status of non-combatants in international and non-international armed conflicts, as well as issues of international legal responsibility of states for their participation in hostilities. The normative regulation of the status of non-combat-

ants in international humanitarian law is analyzed, primarily through the provisions of the Geneva Conventions and the Additional Protocols thereto.

It is established that under contemporary conditions of hybrid and asymmetric warfare, there is a significant blurring of the boundaries between different categories of non-combatants, whose legal status is either insufficiently regulated or not regulated at all at the legislative level. This complicates law enforcement and creates risks of abuse by states that are parties to armed conflicts. Particular attention is paid to specific groups of non-combatants, especially individuals indirectly involved in armed conflicts, including through the activities of private military and security companies and mercenaries.

The article clarifies approaches to determining the international responsibility of states for the actions of non-combatants, particularly in cases of their recruitment, financing, training, or use to achieve military and political objectives. It is emphasized that a state's formal denial of control over such persons does not necessarily exempt it from responsibility if there are indications of factual or other forms of control. Issues related to the attribution of acts of non-combatants to states and standards of proof applied by international judicial bodies in cases concerning violations of international humanitarian law are examined.

The necessity of further codification of norms governing the status of non-combatants, improvement of international monitoring mechanisms, and strengthening the protection of the civilian population in armed conflicts is emphasized. Directions for improving international legal regulation aimed at ensuring a balance between military necessity and humanitarian principles are proposed.

Key words: non-combatants, mercenaries, international humanitarian law, armed conflict, state responsibility.

Постановка проблеми. «Сучасну епоху тенденції до глобального переозброєння та зростання кількості воєнізованих конфліктів гострішає/набуває актуальності питання коректності визначення правового статусу та відповідальності тих чи інших суб'єктів, що беруть участь у бойових діях. Зокрема, у разі залучення додаткових спроможностей для досягнення військових цілей не виключено, що держава як сторона конфлікту в публічній площині вдаватиметься до навмисне неправильного визначення правового статусу таких спроможностей, забезпечуючи для себе, таким чином, становище, що відповідатиме наявним нормам, однак міститиме ознаки зловживання правами, закріпленими такими нормами.

Подібне явище активно спостерігається в ході російсько-української війни (2014 – дотепер). Центральним предметом розгляду в межах цього прикладу вважається Група «Вагнера», іменована приватною військовою компанією (далі – ПВК), себто комерційним підприємством, що провадить спеціалізовані послуги, пов'язані з охороною, захистом (обороною) осіб або об'єктів [1]. Однак жодних

законодавчих підстав уважати таку назву обґрунтованою немає з причин:

а) відсутності правового регулювання ПВК у російській федерації (далі – рф);

б) криміналізації найманства в рф, ознаки якого також містить Група «Вагнера» в контексті інших війн, у які неофіційно були долучені регулярні війська рф та інші суб'єкти, що походять звідти.

За таких умов практична можливість оперативно оцінити дії на предмет суперечності нормам міжнародного права, вчинені Групою «Вагнера» (та інших подібних утворень), установити ступінь взаємозалежності та домовленостей (у тому числі інформація про які здобута шляхом OSINT та підтверджена) між таким суб'єктом та представництвом найвищих ланок державної влади (відповідно до сторони конфлікту, яку вони займають) стає завданням, що вимірюватиметься великою кількістю років, зважаючи на завантаженість МКС на цей момент та, відповідно, швидкість розгляду та виконання рішень уже існуючих справ. Адже збір та вивчення значного обсягу доказової бази, а також додаткова процедура у вигляді встановлення зв'язку з правлячою верхівкою держави, на боці

якої суб'єкт бере участь у конфлікті; визначення шляхів притягнення держави до відповідальності та важелі впливу на неї у сукупності дають чіткий сигнал: проблема багатогранна і потребує як реформування наявних органів правосуддя та виконавчих/карних органів у площині міжнародного гуманітарного права, так і ґрунтового наукового плацдарму для кваліфікації суб'єктів, що беруть участь у веденні бойових дій, а також визначення спроможностей збільшення впливу вищезгаданих органів перед викликами різноманіття національно-правових особливостей та принципів прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно зі ст. 47 Додатку до Женевських конвенцій, найманець – це будь-яка особа, що:

а) спеціально завербована на місці або за кордоном для того, щоб брати участь у збройному конфлікті;

б) фактично бере безпосередню участь у воєнних діях;

с) бере участь у воєнних діях, керуючись, головним чином, бажанням одержати особисту вигоду, і якій дійсно було обіцяно стороною або за дорученням сторони, що перебуває у конфлікті, матеріальну винагороду, що істотно перевищує винагороду, яка обіцяна чи сплачується комбатантам такого ж рангу і функцій, котрі входять до особового складу збройних сил даної сторони;

д) не є ні громадянином сторони, що перебуває у конфлікті, ні особою, яка постійно проживає на території, котра контролюється стороною, що перебуває у конфлікті;

е) не входить до особового складу збройних сил сторони, що перебуває у конфлікті;

ф) не послана державою, яка не є стороною, що перебуває у конфлікті, для виконання офіційних обов'язків як особи, яка входить до складу її збройних сил [2].

Проблема подекуди підміни понять щодо визначення правового статусу осіб-некомбатантів, що беруть участь у збройному конфлікті, широко висвітлюється

науковцями на підґрунті російсько-української війни. Зокрема, на таку проблему вказує Криштоф Мрочковскі [3] в контексті іменування російською федерацією іноземців, що воюють на боці України, найманцями, попри наявні зміни в національному законодавстві України, якими визначено правовий статус таких осіб [4].

З-поміж іншого, також варто підкреслити: для підвищення рівня синхронізації та несуперечності національних та міжнародних норм на цей момент потребується підвищення уваги наукових кіл до вивчення специфіки розмежування суб'єктів, що беруть участь у бойових діях, зокрема і створення плацдарму для визначення вичерпного переліку характеристик, що, своєю чергою, дасть змогу в майбутньому кваліфікувати суб'єкт тим чи іншим чином, та притягнути до відповідальності відповідних осіб та державу, на боці якої вони воюють, за наявності факту порушення в чотирьох основних площинах, закріплених положеннями Римського статуту: геноцид, злочини проти людства, воєнні злочини та злочини проти миру (злочини агресії).

До прикладу, у ст. 47 Додатку до Женевських конвенцій міститься пункт d, закріплюючий неприналежність найманців за національною ознакою до жодної зі сторін конфлікту. Оскільки стаття Конвенції не є роздільною і тлумачиться в повних обсягах, виникає немала ймовірність існування єдиної перешкоди у вигляді пункту d для визнання особи найманцем, якщо вона підпадає під решту категорій, але є громадянином сторони, за яку/проти якої воює.

Подібна категоризація існувала не завжди. У часи Нового світу (прибл. XVII–XVIII ст.) у наукових колах широко висвітлювалося тлумачення найманця як насамперед бойову одиницю, зараховану за гроші.

Розширену до двох позицій класифікацію у праці «Discursus politicus de militia lecta, mercenaria et socia» (1663) нато-мість наводить Герман Конґрінг [5].

Зрештою, на ці та інші тези, що свідчать про розвиток виведення правового

статусу найманців, звертає увагу Мальте Ріманн [6], демонструючи, таким чином, історичну ретроспективу загальної непевності щодо визначення поняття найманців як варіації «неофіційної» військової сили та, відповідно, невизначеність процедур кваліфікації та притягнення до відповідальності за дії такої сили.

Метою проведеної роботи є підкреслення необхідності реформування та постійної роботи над питанням розмежування суб'єктів, що беруть участь у збройних конфліктах, дефініції цих понять, засобів установлення зв'язку між державою та бойовими одиницями, які від неї діють, та посилення державної відповідальності за дії найманців та інших осіб, що виконують бойові завдання на боці такої держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах підвищеної потреби висвітлювати маніпуляції, а саме те, що участь іноземців висвітлюватиметься в рф як незаконна з метою підриву довіри іноземних партнерів та припинення/скорочення постачання допомоги [3], зокрема з боку російської федерації як держави-агресора і сторони конфлікту в російсько-українській війні, щодо тлумачення та подачі структур, які можуть прямо чи опосередковано залежати від волі або фінансів правлячої верхівки влади держави, на боці якої ці структури беруть участь у конфлікті, фактором доцільності розкриття даної тематики є відсутність прийнятних для поточних світових подій розмежування та категоризації поняття некомбатантів: ПВК та найманців, інших осіб, що беруть участь у бойовій роботі, але не підпадають під жодну з наявних категорій за однією або більше характеристиками. Через це виникають складнощі в міжнародному публічно-правовому полі в аспекті відповідальності держави, яка залучає додаткові суб'єкти до ведення бойових дій.

Виокремлення найбільш проблематичних характеристик та пропозиція шляхів конкретизації, посилення, пришвидшення та забезпечення відповідальності для

таких осіб та держави, на боці якої вони беруть участь у конфлікті, у площині міжнародного гуманітарного права пропонується вважати основою для роботи над установленням національної та міжнародної безпеки, адже такий підхід забезпечує перебування якомога більшої сукупності категорій суб'єктів, залучених до бойових дій у правовому полі, та, відповідно, поліпшення контролю дій таких суб'єктів.

Як було описано в межах постановки проблеми, невизначеність загальноприйнятими міжнародними актами ООН та розпорошеність тлумачення понять національними актами різних держав повної та вичерпної класифікації некомбатантів (найманців, ПВК тощо) тягнуть за собою необхідність звернення уваги на це питання та проведення системної, першочергово наукової, роботи. Зокрема, як шлях розвитку розв'язання пропонується часткова уніфікація тлумачення різних видів некомбатантів, а також груп, які вони можуть становити (група має оцінюватися у правовому полі і як окрема одиниця/підрозділ/приватна структура, і як ланкова структура, що дає змогу розібрати та встановити кожну особу, що входить до її складу, як суб'єкта кримінального правопорушення в площині міжнародного гуманітарного права), забезпечена шляхом безперервного дослідження варіацій вирішення правових питань, сумісних із поточною геополітичною ситуацією та публікації робіт альманах-характеру як збірної моделі результатів проведеної наукової та аналітичної роботи щодо цього.

Така робота мала б комплексний характер, адже, виокремлюючи аспекти, над якими потребується доопрацювання та приведення їх у синергію з теперішніми потребами, стає зрозуміло: деякі з них є, безсумнівно, плацдармними для всього поняття міжнародного гуманітарного права та актів, що такі правила регламентують (Гаазькі конвенції, Женевські конвенції).

На цей момент через особливості кожного окремого законодавства виникає ризик відхрещення держави від відпові-

дальності за дії спеціалізованих угруповань у публічному секторі з аргументацією факту криміналізації найманства в державі, що може не відповідати дійсному стану справ. Окрім того, наявність формально відкритих кримінальних проваджень не може розглядатись як достатній індикатор реальної підзвітності, оскільки в умовах інституційної залежності правоохоронних органів такі справи нерідко виконують суто декларативну функцію з подальшим їх згортанням або закриттям без притягнення винних осіб до відповідальності внаслідок неформального заступництва з боку тієї ж владної верхівки.

Тож будь-який суб'єкт, наділений чи не наділений увагою правоохоронних органів держави, на боці якої воює, має бути негайно перевірений незалежним спеціалізованим арбітражем за факторами:

- історія та шлях утворення підрозділу;
- зв'язки командування підрозділу з верхівкою влади або спецслужбами;
- публічні заяви щодо причин вступу у збройний конфлікт (установити прив'язку не тільки до матеріальної причини, а й умислу);
- статус згідно з національним законодавством та теорія його фіктивності в науковому полі.

У науковому дискурсі доцільним видається обґрунтування більш диференційованої класифікації некомпатантів, а також формування доктринальних підходів, спрямованих на сприяння встановленню міжнародними інституціями (зокрема, ООН та міжнародними судовими органами) чіткого правового статусу таких осіб, включно з визначенням обсягу їхніх прав (право на полон, судовий захист тощо) та меж міжнародно-правової відповідальності.

Щодо ПВК «Вагнер» як прикладу: вона не може бути кваліфікована ні як приватна армія, ні як формування найманців у класичному правовому розумінні, оскільки законодавство російської федерації не передбачає існування такого правового статусу та криміналізує статус відповідно. Ба більше, міжнародна правозастосовна практика щодо притягнення держав до

відповідальності за залучення найманців залишається вкрай фрагментарною та обмеженою, що суттєво ускладнює встановлення прямого зв'язку між такими угрупованнями та державою-замовником.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Чинна система міжнародного гуманітарного права є концептуально та інструментально обмеженою і застарілою у реакції на прояви неправомірних дій із боку деяких суб'єктивнекомбатантів сучасних збройних конфліктів. Залучення державами до ведення бойових дій структур і осіб із навмисно невизначеним або юридично фрагментованим статусом фактично підриває базові механізми відповідальності, закладені в класичних міжнародно-правових актах, і створює сприятливе середовище для уникнення підзвітності перед МКС.

Аналіз нормативних і правозастосовних підходів дає підстави стверджувати: формальна криміналізація найманства або відсутність у національному законодавстві категорій, які б охоплювали приватні військові чи квазівоєнізовані формування, на цей момент не є належним критерієм для виключення державної відповідальності. Навпаки, за таких умов правове заперечення існування відповідного статусу може виконувати функцію інструменту дистанціювання держави від фактичних дій структур, що діють у її воєнних інтересах (як приклад йдеться про міжнародний конфлікт). Обмеженість міжнародної судової практики щодо притягнення держав до відповідальності за залучення найманців лише посилює цю проблему, не забезпечуючи ефективних прецедентних механізмів установаження причинно-наслідкового зв'язку між державою та бойовими одиницями, що формально перебувають поза її правовим полем. Зокрема, як інструмент досягнення такої цілі (не нівелюючи попередню процедуру встановлення осіб та складів злочинів) є активне залучення роботи спеціальних військових трибуналів, зосереджених на конкретних конфліктах/регіонах.

У роботі обґрунтовано, що відсутність узгодженої та розширеної класифікації некомбатантів, які беруть участь у збройних конфліктах, призводить до системної прогалини у визначенні їхнього правового статусу та усіх його супутніх обрисів. Це, своєю чергою, ускладнює як індивідуалізацію кримінальної відповідальності конкретних осіб, так і покладення відповідальності на державу, яка фактично посилює власну боєздатність за рахунок таких суб'єктів.

Зважаючи на вищевикладене, стає очевидно, що існує необхідність обґрунтованого перегляду підходів до розмежування учасників збройних конфліктів, зокрема шляхом формування більш диференційованої доктринальної моделі некомбатантів та вироблення універсальних критеріїв установа їхнього зв'язку з державою. Реалізація такого підходу є ґрунтовною передумовою відновлення ефективності міжнародного гуманітарного права та його відповідності сучасним викликам збройних конфліктів.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кучеренко М. Феномен сучасного найманства. Практика використання ПВК у сучасних збройних конфліктах: висновки для України. *Центр Ініціатив ПЖ*. URL: <https://cbacenter.ngo/page/fenomen-sucasnogo-naimanstva-praktika-vikoristannia-pvk-u-sucasnix-zbroinix-konfliktax-visnovki-dlia-ukrayini> (дата звернення: 28.12.2025).
2. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 08 червня 1977 року. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 28.12.2025).
3. Mroczkowski K. British volunteers fighting in ukraine – a contribution to the discussion in the context of international humanitarian law. *Військово-науковий вісник*. 2025. № 44. Р. 114–137. <https://doi.org/10.33577/2313-5603.44.2025.114-137>
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо правового статусу іноземців та осіб без громадянства, які беруть участь у захисті територіальної цілісності та недоторканності України. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3897-20#Text> (дата звернення: 28.12.2025).
5. Conring H. *Discursus politicus de militia lecta, mercenaria et socia*. 1663.
6. Riemann M. The mercenary concepts conditions of possibility: effeminacy, modernity and the international. *European journal of international relations*. 2024. <https://doi.org/10.1177/13540661241304410>
7. Про визнання російської злочинної організації, відомої під назвою «приватна військова компанія Вагнера», або «Група Вагнера», міжнародною злочинною організацією та засудження діяльності її учасників. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2903-IX#Text> (дата звернення: 28.12.2025).
8. International Criminal Court. URL: https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/RC2010/RC-10-Add.1-ENG.pdf (дата звернення: 28.12.2025).

REFERENCES:

1. Kucherenko, M. (n.d.). Fenomen suchasnoho naimanstva. Praktyka vykorystannia PVK u suchasnykh zbroinykh konfliktakh: vysnovky dlia Ukrainy [The phenomenon of modern mercenarism. The practice of using PMCs in modern armed conflicts: conclusions for Ukraine]. cbacenter.ngo. Retrieved from <https://cbacenter.ngo/page/fenomen-sucasnogo-naimanstva-praktika-vikoristannia-pvk-u-sucasnix-zbroinix-konfliktax-visnovki-dlia-ukrayini> [in Ukrainian].
2. Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuetsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv (Protokol I), vid 8 chervnia 1977 roku [Additional Protocol to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection

of Victims of International Armed Conflicts (Protocol I), of 8 June 1977]. (1977, June 8). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text [in Ukrainian].

3. Mrochkovski, K. (2025). British volunteers fighting in ukraine – a contribution to the discussion in the context of international humanitarian law. *Military Scientific Bulletin*, 44, 114–137. <https://doi.org/10.33577/2313-5603.44.2025.114-137> [in English].

4. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo pravovoho statusu inozemtsiv ta osib bez hromadianstva, yaki berut uchast u zakhysti terytorialnoi tsilnosti ta nedotorkanosti Ukrainy [On amendments to certain laws of Ukraine regarding the legal status of foreigners and stateless persons who participate in the defense of the territorial integrity and inviolability of Ukraine]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3897-20#Text> [in Ukrainian].

5. Conring, H. (1663). *Discursus politicus de militia lecta, mercenaria et socia*.

6. Riemann, M. (2024). The mercenary concepts conditions of possibility: effeminacy, modernity and the international. *European Journal of International Relations*, 31(2), 387–410. <https://doi.org/10.1177/13540661241304410>

7. Pro vyznannia rosiiskoi zlochnoyi orhanizatsii, vidomoi pid nazvoiu «pryvatna viiskova kompaniia Vagnera» abo «Hrupa Vagnera», mizhnarodnoiu zlochnoyiu orhanizatsiieiu ta zasudzhennia diialnosti yii uchasnykiv [On the recognition of the Russian criminal organization known as «Wagner private military company» or «Wagner Group» as an international criminal organization and condemnation of the activities of its members]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2903-IX#Text> [in Ukrainian].

8. International Criminal Court. (n.d.). Retrieved from https://asp.icc-cpi.int/sites/asp/files/asp_docs/RC2010/RC-10-Add.1-ENG.pdf

Дата першого надходження статті до видання: 01.12.2025

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.12.2025

Дата публікації (оприлюднення) статті: 31.12.2025

Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу CC BY 4.0